על ספר עזר חשוב לעברית המקרא

מאת

יהושע בלאו

W. Randall Garr and Steven Ellis Fassberg (eds.), *A Handbook of Biblical Hebrew*, I: *Periods, Corpora, and Reading Traditions* (xii + 228 pp.); II: *Selected Texts* (vi + 136 pp.), Winona Lake, IN 2016

1. למרות התקופה הארוכה שנכתבו בה ספרי המקרא, לשונם אחידה במידה מפתיעה. גרם לכך שהם נכתבו בלשון ספרותית והועתקו בידי אסכולות סופרים, וגם אחרי שנתקדשו אותיות הכתובים, והמוסרים שמרו עליהן, הטביעו המוסרים על הטקסט את התנועות – כלומר את הניקוד – של אסכולותיהם. דוגמה מובהקת היא ניקוד פעלים סבילים בנפעל ולא בסביל של הקל. כשאִפשר זאת טקסט האותיות, צומצם ניקוד הסביל של הקל למקרים שלא התאפשר הניקוד כנפעל. כך מתועד 'שׁוֹרַף' (וי' י 16) כסביל של הקל, שהרי לא היה אפשר לנקדו כנפעל. אך את העתיד 'יִשָּׂרֵף' ניקדו כנפעל, כי שלד העיצורים אפשר זאת, ובזה דחו צורה מקורית על ידי צורה מאוחרת. דוגמה זו יצאה ללמד לא רק על עצמה אלא על המערכת כולה. התוצאה היא שאפילו בטקסטים הכתובים בעברית המקראית הסטנדרדית משתקפת לשון מעורבת של תקופות שונות. ואם בלשון הסטנדרדית כך, על אחת כמה וכמה בעברית המקראית הבתר־קלסית, שמשתקפים בה, ליד היסודות הבתר־קלסיים, יסודות סטנדרדיים המאפיינים את האסכולות הספרותיות. ואף בשירה הטרום־קלסית צריך ללקט את היסודות הטרום־קלסיים מבין הצורות הסטנדרדיות. אין טקסטים טרום־קלסיים טהורים אלא יצירות המשקפות עירוב של צורות סטנדרדיות וטרום־קלסיות, ואין טקסטים בתר־קלסיים טהורים אלא יצירות המשקפות עירוב של צורות סטנדרדיות ובתר־קלסיות. ואף הטקסטים הסטנדרדיים עצמם מכילים זו על יד זו צורות מתקופות שונות, פרי פעולתן של אסכולות הסופרים. אסכולות אלו הן שהטביעו את חותמן על לשון ספרי המקרא, והן אף השפיעו של לשונם של ספרים אשר מוצאם מאסכולות קודמות, אשר מהן יצאו ספרי המקרא הקדומים. כל זה גרם לאחידות בסיסית של רובדי הלשון השונים, ויש בעיקרו של דבר דמיון רב בין הטקסטים של כל התקופות. אין בידינו טקסטים במקרא הכתובים כל כולם בעברית

[תרביץ – רבעון למדעי היהדות, שנה פה, חוברת ד (תשע"ח), עמ' 701–706]

ארכאית או בעברית מאוחרת, אלא הלשון היא סטנדרדית ברובה, וסטיות מן הסטנדרד הן המורות על השתייכותו של הטקסט לרובד זה או אחר.

אולם בקושי של בנות לשון מעורבות לא די. בעיה קשה נוספת היא מעמד שירת המקרא לעומת הפרוזה. גם שירת המקרא משקפת במובהק את פעולתן של אסכולות הסופרים. התוצאה היא שהשירה העברית המקראית, המכילה בניגוד לפרוזה גם יסודות טרום־קלסיים, מכילה אותם בעירוב עם צורות סטנדרדיות, כמו שהשירה המאוחרת מכילה צורות בתר־קלסיות בעירוב עם צורות סטנדרדיות. הצד השווה – שאין לדבר על טקסטים טרום־קלסיים שיריים אלא על עירובים בלבד, ולא על טקסטים בתר־קלסיים בפרוזה ובשירה אלא על עירובים. אך את העירובים השיריים ראוי להפריד מן הפרוזאיים, לא רק בגלל המקצבים השיריים ולא רק בגלל התקבולת, המכילה באיבר השני לעתים קרובות מילים נדירות וקרובות באופן מפתיע לשירת אוגרית, ולא רק בגלל בחירת מילים מעין אֵלִי, עֲלִי, עֲדִי, סופיות שמות מעין –ִי,־וֹ וכינויים חבורים מעין –מוֹ, ולא רק בגלל מיעוט השימוש בה"א הידיעה, ב'אשר' ובסימן המושא הישיר 'את', אלא גם בגלל שימוש שונה של הזמנים, קו לשון מכריע בחשיבותו. אני כשלעצמי סובר שצורות הפועל בעברית בכל תקופותיה מציינות זמנים, ושהצורות הגרודות ואלו בווי"ו ההיפוך מתחלפות לפי קריטריונים תחביריים קבועים.[1] על כל פנים ברור שה'זמנים' בשירה מתנהלים במובהק בצורה שונה.[2] גוטהלף ברגשטרסר קבע כי בשירת המקרא, בייחוד בשירה המאוחרת, ניטשטשו לגמרי ההבדלים בין זמני המקרא. הוא הביא גם דוגמה מן השירה הארכאית, אף על פי שבזמנו עדיין לא התפתח חקר שירה זו. ויחזקאל קוטשר כתב דברים מתונים יותר בעניין זה.[3] לאור כל זאת נראה מן הראוי לנסות לדון בשירת המקרא לא רק בחלוקה לתקופות אלא גם כיחידה אחת.

2. הספר בעריכתם של ו' רנדל גר ושמואל פסברג הוא ספר עזר/הדרכה (handbook), שנועד לתת בידיהם של לומדי עברית המקרא דוברי אנגלית חומר מעודכן, המתחשב גם בפרסומים בלשונות אחרות, במיוחד בגרמנית ובעברית. הספר מורכב משני כרכים, הראשון מכיל בעיקרו תיאורים לשוניים מתומצתים, שכתבו מומחים ידועים – תיאורים של התקופות השונות של עברית המקרא (פרקים 1–4), של טקסטים עבריים חוץ־מקראיים מאותה תקופה (פרקים 5–7) ושל מסורות קריאה עתיקות (פרקים 8–13). הכרך השני כולל דוגמאות של הטקסטים שאת לשונם מתארים מאמרי הכרך הראשון. הכרך הראשון מסתיים בשלושה מאמרים (פרקים 14–16) הבאים להרחיב את אופק הקורא. המאמרים האחרונים האלה אינם מיוצגים ממש בכרך השני: פרק 14, על מסורת טבריה בקריאת המקרא ושיטת המסורה, שכתב יוסף עופר, מכיל בכרך השני

1 לפרטים עיינו: י' בלאו, עיונים בבלשנות עברית, ירושלים תשנ"ו, עמ' 33–34; J. Blau, *Topics in Hebrew and Semitic Linguistics*, Jerusalem 1998, pp. 208-210

2 עיינו: בלאו, נושאים (שם), עמ' 256–260; והשוו את סיכומו של ברגשטרסר: G. Bergsträsser, *Hebräische Grammatik*, II, Leipzig 1929, p. 29, והשוו: שם, עמ' 34, §7h (הדברים נכתבו כבר בשנת 1926, עיינו בהקדמה שם).

3 E. Y. Kutscher, *A History of the Hebrew Language*, Jerusalem and Leiden 1982, p. 80, §115

תצלום של דף מכ"י חלב ותצלום של דף מכ"י לנינגרד; פרק 15, על תרומת עברית התנאים להבנת עברית המקרא, שכתב משה בר־אשר, איננו מיוצג בכרך השני; ופרק 16, על מסורות קריאה מודרניות של עברית המקרא, שכתב אהרן ממן (בכרך השני הוא נקרא פרק 15 בגלל היעדר פרק 15 המקורי!), מכיל בכרך השני רק הערה כיצד להשיג את הקלטת החומר. הספר יצא בצורה מדויקת והדורה, ובוודאי יזכה למהדורות נוספות, ושמא הערותי הבאות יעזרו לעורכים בהתקנת המהדורה הבאה.

3. לטעמי החלק החשוב ביותר בשביל הלומד הוא תיאור לשון התקופות השונות של עברית המקרא (פרקים 1–4), המחלק את לשון המקרא לארבע תקופות: העברית הסטנדרדית־הקלסית, הארכאית, של תקופת המעבר והמאוחרת. החלקים האחרים, עם כל חשיבותם, הם עניינם של סטודנטים מתקדמים הרוצים להתמחות בחלק מסוים של החומר.

4. יתרונות גדולים להזמנת מלומדים בולטים לכל אחד מקטעי הספר. אולם אליה וקוץ בה – על העורכים לשים לב שקטע לא יסתור את חברו. והנה בפרק 1, על עברית המקרא הסטנדרדית־הקלסית, פרק שכתבו ג'וזף לם (Lam) ודניס פרדי (Pardee), הפועל הניטה בלשון המקרא הסטנדרדית מתואר כאספקטואלי בראש ובראשונה ורק באופן משני כמביע זמנים ממש (עמ' 13–15). אולם בפרק 2, על לשון המקרא הארכאית, פרק שכתב אגוסטינוס ג'אנטו (Gianto), לשון המקרא הארכאית מתוארת כלשון בעלת מבנה פעלים המציין בעיקר זמנים, והצד האספקטואלי משני (עמ' 23–26)! לעומת זאת בפרק 4, על עברית המקרא המאוחרת, מאת מתיו מורגנשטרן (Morgenstern), נאמר שצורות הפועל (רק) מתחילות (!) לסמן זמנים (עמ' 48). ובפרק 5, על עברית הכתובות, פרק פרי עטם של שמואל אחיטוב, גר ופסברג (שני האחרונים עורכי הספר), נאמר כי צורת פָּעַל מסמנת זמן עבר ואספקט פרפקטי (עמ' 64). אך בפתח הספר העורכים טוענים שבעיקרו של דבר הפרוזה של העברית הסטנדרדית זהה לזו של הכתובות (עמ' 1–2). הלומד, ואף החוקר, יתקשה לפי נתונים אלו לברר לעצמו מה הייתה התפתחות הוראת הפועַל הניטה בעברית המקרא במשך הזמן, והרי מעמד הפועַל הוא אחת מאושיות הלשון. הרושם הוא שהעורכים נתנו למחברי הפרקים חופש מלא להביע את דעתם, בלי להתחשב בהתאמתה לפרקים האחרים. ועיינו עוד לעיל סעיף 1 בדבר דעתי שלי על המערכת הזמנים בשירת המקרא. סתירות אלו בין הפרקים השונים בולטות, אף על פי שיש מחברים של פרקים המצטטים פרקים של חוקרים אחרים מן הספר.[4]

5. הזכרתי לעיל בסעיף 1 את הבעיה הקשה של מעמד שירת המקרא לעומת הפרוזה. אכן אנו נתקלים בשאלה זו גם בספר שלפנינו. לם ופרדי טוענים שמפני שהשירה העברית המקראית (למעט השירה הארכאית) נמשכת מבחינה כרונולוגית לאורך זמנן של העברית הסטנדרדית, העברית של המעבר וגם זו המאוחרת, יש להכליל את שירת המקרא בתקופות אלו ולשייך לעברית המקרא (הקלסית) את שירת המקרא שאינה ארכאית במפורש או מאוחרת במובהק

4 עיינו: עמ' 164, ציטוט מפרק 13; עמ' 188, ציטוט מפרק 16; עמ' 193, ציטוט מפרק 11.

(עמ' 2). אמנם נכון כי כשדנים למשל בעברית הסטנדרדית־הקלסית של המקרא בכללותה, אין להתעלם משירת המקרא שבאותה התקופה. אולם השאלה היא כיצד להגיש את החומר לקורא־ללומד. האם כדי להקל על הלומד מן הראוי לדון בפרוזה ובשירה הסטנדרדית במסגרת אחת או שמא בנפרד (כפי שהצעתי לעיל בסעיף 1)? חוץ מהערה עקרונית כוללת הקובעת בצדק שניכרת בשירה נטייה לקיומן של צורות ארכאיות, ושזאת מביאה לכך שעשויות לבוא זו על יד זו צורות השייכות לרבדים היסטוריים שונים (בתחתית עמ' 2), אין לם ופרדי נזקקים כלל לשירת המקרא בתיאור העברית הסטנדרדית־הקלסית. ומאחר שהפרק על העברית הסטנדרדית אינו מציג ניתוח של השירה הסטנדרדית (הקלסית) אלא מסתפק בכרך השני בדוגמאות של שירה (ליד קטעי פרוזה), הרי המשתמש נאלץ למצוא את דרכו בכוחות עצמו. על כן פרק 2, המוקדש לעברית ארכאית המתועדת בשירה בלבד, מנותק בספר למעשה מן השירה הסטנדרדית. ופרק 3, המתאר את עברית המקרא בתקופת המעבר, ושכתב אותו אהרן ד' הורנקול (Hornkohl), מביא בכרך ב דוגמאות הן בפרוזה הן בשירה, אולם נמנע מלאפיינן זו מול זו.

מפליא במיוחד שגם פרדי, אחד משני מחברי פרק 1 על העברית הסטנדרדית־הקלסית ומומחה ידוע לשירת אוגרית, אשר לה מסורת משותפת עם עברית המקרא, אינו נזקק כלל לשירת אוגרית כדי לעמוד על מבנה שירת המקרא, נמנע מלתאר את שירת המקרא, ואינו מזכיר את האוגריתית. והרי הוא עצמו בספרו המשותף עם פייר בורדרוי הזכיר את דמיונן של שירת אוגרית ושירת מקרא.[5] ואיך יבין סטודנט למשל צלע מורחבת מעין 'הבו לה', בני אלים, הבו לה' כבוד ועז' (תה' כט 1; כרך ב, עמ' 3 [מובא בידי לם ופרדי]) – 'בני אלים' פנייה, 'הבו לה'' חזרה, ו'כבוד ועז' שייך גם ל'הבו לה'' הראשון – אם לא למד את המבנה המיוחד לשירה, הן לשירת המקרא הן לשירת אוגרית?[6] בדומה לכך איך יבין המתלמד הקורא בפרק 2, על העברית הארכאית, כי 'ימינך ה' נאדרי בכח ימינך ה' תרעץ אויב' (שמ' טו 6; כרך ב, עמ' 6), משמעותו: ימינך, הוי ה' הנאדר בכוח, ימינך תרעץ את האויב?!

6. הזכרתי בסעיף הקודם את הערת לם ופרדי שניכרת בשירה נטייה לצורות ארכאיות, והיא מביאה לכך שעשויות לבוא זו על יד זו צורות השייכות לרבדים היסטוריים שונים. גם ג'אנטו קובע כי קווי לשון ארכאיים מתגלים בעברית הסטנדרדית, בייחוד בטקסטים שיריים (עמ' 19). ובפרק 4 מורגנשטרן קובע אל נכון (באשר לעברית המקרא המאוחרת, נושא מאמרו) כי קווי לשון קלסיים וחידושי לשון באים משולבים (גם) בספרי הנבואה של תקופת המעבר (תחילת עמ' 45). אמרה נכוחה זו חלה על כל התקופות של עברית המקרא, והיא בעלת חשיבות עליונה לדרך ניתוח לשון רובדי העברית המקראית; ועיינו לעיל סעיף 1. נמצאנו למדים כי יש דמיון בסיסי של

5 P. Bordreuil and D. Pardee, *Manuel d'Ougaritique*, I, Paris 2004, pp. 96-99

6 השוו למשל: J. Tropper, *Ugaritische Grammatik*, Münster 2000, p. 318, ושם על מבנים זהים של צלע מורחבת, כשהצלע הראשונה חסרה השלמה, ובמקום ההשלמה באה פנייה, והצלע השנייה מכילה את ההשלמה.

כל רובדי העברית המקראית לאורך כל תקופותיה, לפני העברית הסטנדרדית־הקלסית ואחריה. עובדה זו אינה מודגשת במידה מספיקה בספר.

7. לא מצאתי בספר כל רמז לגלוסות ממכתבי אלעמרנה.[7] הדבר תמוה במקצת שהרי במכתבי אלעמרנה מצויות כמה מהעדויות הכנעניות הקדומות ביותר, השופכות אור על ראשיתה של הלשון העברית.

8. לם ופרדי מסתמכים על הצעת מערכת התנועות של ר' יוסף קמחי, שסידר את תנועות הלשון העברית בשתי קבוצות מקבילות של תנועות קצרות לעומת ארוכות (עמ' 4 ואילך). זה אכן רעיון יפה ואלגנטי, אך הוא אינו נטול קשיים. לם ופרדי עצמם נאלצו להסתייג ממערכת זו באשר למציאות סגול ארוך (עיינו בשתי הערות a בעמ' 8). אולם אף צירי וחולם סוטים משיטתו של קמחי ועשויים להיות קצרים, כפי שמוכיחות מילים בעלות מבנה מקביל המכילות פתח: ישמֹר/ידבֵר ירכַב; חֹק/חֵץ גַן. נמצאנו למדים שמחמש התנועות של מערכתו של קמחי שלוש (סגול, צירי, חולם) אינן מתאימות.

9. פרק 10, שכתב שי היימנס (Heijmans), עניינו הניקוד הבבלי. היימנס איננו עוסק במוצאו של הניקוד. אני עצמי עסקתי במוצאו של הניקוד הבבלי.[8] טענתי המרכזית הייתה שקשה להבין כיצד בניקוד הבבלי במילה כמו 'תרצינה' הצד"י פתוחה (כאילו ־ַיְ/־ַיְ > פתח), במילה כמו 'ידיך' הדל"ת בפתח (כאילו ־ַיְ/־ַיְ > פתח), ובמילה כמו 'תרצה' הצד"י מונעת בפתח (כאילו ־ַיְ/־ַיְ > פתח), בה בעת שהסגול המקביל לפתח בניקוד הטברני מסתבר. על כן הצעתי שהמסורת הבבלית מוצאה מן הטברנית, ושהיא נתפרדה ממנה אגב הפיכת כל סגול לפתח. לפי השערה זו ניתן להבדיל בין קווי לשון בבליים שירשה הבבלית מן הטברנית לבין אלו שצמחו אחרי היפרדותם. אשמח אם במהדורה הבאה של גר ופסברג יתמודד היימנס עם השערתי שהמסורת הבבלית נתפרדה במקורה מן המסורת הטברנית.

10. בכעין הקדמה לפרק 15, על תרומת לשון התנאים להבנת לשון המקרא, המחבר, משה בר־אשר, קובע כי יש שמסורות הניקוד מגלות קווי לשון בתר־מקראיים שמקורם העברית של התנאים (עמ' 203). אולם בהמשך רק הדיון ב'נוּלְדוּ' (במקום נוֹלדו) קשור בניקוד ומתאים לנאמר (עמ' 210–211). יש שתרומה כביכול של לשון המשנה היא בחינת עושר השמור לרעת בעליו. 'שבע הנערות הראֶיות לתת לה' (אס' ב 9) – נראה לנו, דוברי העברית החדשה, שקלטנו את 'ראוי' של לשון המשנה, במובן: מתאים, הולם (suitable), שכך יש להבין את הפסוק (עמ' 211).[9]

7 עיינו עליהן: קוטשר, היסטוריה (לעיל הערה 3), עמ' 77–79; A. Sáenz-Badillos, *A History of the Hebrew Language*, Cambridge 1993, pp. 33-34; ובייחוד: A. F. Rainey, *Canaanite in the Amarna Tablets*, Leiden 1996

8 י' בלאו, 'על מוצאו של הניקוד הבבלי', לשוננו, עב (תש"ע), עמ' 201–202; לנוסח מורחב של מאמר זה ראו בתוך: י' עופר (עורך), לזכרו של ישראל ייבין, שנתפרסם בזיכרונות האקדמיה הלאומית למדעים, ירושלים תשע"ב, עמ' 13–22. שני המאמרים שולבו יחד בספרי בלשנות עברית, ירושלים תשע"ד, עמ' 30–37.

9 ועיינו כבר הערך 'ראה' בתוך: J. Levy, *Wörterbuch über die Talmudim und Midraschim*, Leipzig

ואכן ההוראה קרובה, אולם ההבנה המדויקת היא: נבחר, בהתאם לשימוש רא"ה המקראי: שבע הנערות שנבחרו לתת לה. 'קטן': אני תוהה שמא חילופי קָטֹן/קָטָן אינם מקוריים בלשון המקרא, אלא התהוו בלשון המשנה, ובהשפעתה חדרו לניקוד הטברני. בסיכום כותב בר־אשר: 'עברית התנאים עשויה לתרום במידה רבה [greatly] להבהרת קווי לשון של עברית המקרא' (עמ' 212). אכן היא תורמת, אך חשיבותה למרות הכול שולית למדי.

11. שהרמב"ם הוא שגרם להשתלטות הניקוד הטברני מוזכר לא רק בהקדמת הספר (עמ' ix) אלא אף בגב הספר. אולם עופר מצטט את המלומד הקראי בן המאה העשירית קרקסאני, שקבע את עליונותה המוחלטת של קריאת ארץ ישראל, כלומר של בני טבריה (עמ' 187).[10]

12. כרך ב: במהדורה חדשה שמא מן הראוי יהיה ללוות את הטקסטים בהערות לשוניות מפורטות.

אני מקווה שתרמתי בהערותיי למהדורה חדשה של ספר זה.

פרופ' (אמריטוס) יהושע בלאו, החוג לשפה וספרות ערבית, האוניברסיטה העברית בירושלים, הר הצופים, ירושלים
9190501
yblau15@mscc.huji.ac.il

1876-1889

10 אגב, בציטוט שם קָרא Tustar במקום Tastur, והכוונה לפרס ולא לתוניסיה.